

pogingen om zich te vestigen in West-Afrika waren even bedreigend tijdens de oorlogen met Lodewijk XIV, maar hadden ondanks de koninklijke steun geen blijvend succes. In dit rijtje vormt de WIC een uitzondering, niet alleen door haar lange bestaan, maar ook door de relatieve winstgevendheid. Het is door het ontbreken van materiaal niet mogelijk een sluitend overzicht te geven van de winstgevendheid van de totale activiteit van de WIC, maar de driejaarlijkse berekeningen van de goederen- en slavenhandel tussen 1674 en 1740 laten zien dat alle jaren met een brutowinst zijn afgesloten. Interessant is het bovendien te zien dat de goederenhandel waarschijnlijk minstens zo belangrijk is geweest voor de winstgevendheid als de slavenhandel. Na 1711 werd de slavenhandel in toenemende mate verliesgevend, de groei in deze sector werd verwezenlijkt door de Engelsen, die na de Spaanse Successieoorlog het asiento, het recht slaven te importeren in het Spaanse overzeese bezit, overnamen.

Weliswaar is het archief van de tweede WIC beter dan dat van haar voorganger, maar er zijn helaas veel lacunes ontstaan door slechte behandeling, brand en andere rampen. Desondanks is het de verdienste van deze studie dat wat is overgebleven systematisch is verwerkt tot een consistent beeld van de handelsactiviteit op de kust van West-Afrika. Uit dit materiaal dringt de conclusie zich op dat de WIC succesvoller is geweest dan tot nu toe door velen, onder wie ook De Vries en Van der Woude, is aangenomen. Dat wil niet zeggen dat de tweede WIC werkelijk een financieel succes was: Den Heijer laat ook zien dat de uitgekeerde dividenden tussen 1675 en 1728 niet mogelijk waren geweest zonder de schadeloosstelling die Portugal voor Brazilië had betaald. Het einde van het handelsmonopolie had te maken met de slechte staat van de financiën: tussen 1713 en 1722 nam de schuld van de WIC met vier miljoen toe. De Zeeuwse pogingen om de handel vrij te geven hadden daardoor bij de besprekingen over de verlenging van het octrooi in 1730 uiteindelijk succes. In de jaren daarna heeft de WIC geprobeerd de handel nog een tijdlang gaande te houden, maar het geld ontbrak om dit op grote schaal te doen. Ook de slavenhandel op de West-Indische kolonies bracht geen respijt; door de toenemende concurrentie stegen de prijzen in West-Afrika terwijl door de slechte toestand in Suriname planters niet konden betalen. Door een vergelijking met de particuliere vaart na 1740, met name die door de Middelburgse commercie compagnie, maakt Den Heijer duidelijk dat ook hier het grote geld niet te verdienen viel. De rendementen lagen voor zover valt na te gaan, niet hoger dan die van de WIC.

West-Afrika was een gefragmenteerd gebied, met veel machthebbers, waar de Europeanen zich hadden aan te passen aan de lokale verhoudingen. Afrikaanse tussenpersonen waren in staat de positie van een Europese compagnie te maken ofte breken. In dit verband had Den Heijer naar mijn gevoel meer nadruk moeten leggen op zijn beoordeling van de Europese invloed. Met name voor de discussie in hoeverre de import van Europese wapens de verhoudingen in het binnenland heeft verstoord, draagt hij interessante gegevens bij. Zijn kritiek is van tweeërlei aard: enerzijds is het duidelijk dat Afrikaanse heersers hun eigen politiek bepaalden, anderzijds was de import van vuurwapens slechts een marginale activiteit. De aantallen die door sommige auteurs zijn genoemd, kloppen van geen kant. Kortom een degelijke en belangwekkende studie.

J. van Goor

D. Sturkenboom, *Spectators van hartstocht. Sekse en emotionele cultuur in de achttiende eeuw* (Dissertatie Vrije Universiteit; Hilversum: Verloren, 1998, 421 blz., f54,-, ISBN 90 6550 595 4).

De studie waarop Dorothée Sturkenboom op 2 oktober 1998 *cum laude* promoveerde aan de

Nijmeegse universiteit, heeft tot onderwerp achttiende-eeuwse opvattingen over de hartstochten en de omgang ermee. De hoofdtitel verwijst naar haar bronnen: de spectatoriale tijdschriften. Met de ondertitel geeft Sturkenboom in de eerste plaats aan dat het haar met name te doen is om de vraag in hoeverre de hartstochten door de spectators als sekse-specifiek werden beschouwd, en welke consequenties dat had voor hun opvattingen over de regulering ervan. Verder wordt hier duidelijk dat de studie een veel breder terrein bestrijkt dan thans met de term 'hartstochten' wordt geassocieerd. Maar het begrip 'emotionele cultuur' heeft niet alleen betrekking op het geheel van het gevoelsleven zelf; het gaat er vooral om hoe de achttiende-eeuwers de emoties benoemden, interpreteerden en waardeerden, en welke regels, codes, semantiek, overtuigingen, idealen, theorieën hierbij van invloed waren. Sturkenbooms these is dat deze emotionele cultuur doordrenkt was van vooronderstellingen omtrent eigenschappen die werden toegeschreven aan het biologische verschil tussen vrouwen en mannen. Deze sekse-specifieke benadering leverde niet alleen een overzichtelijke ordening op maar verschaftte bovendien een instrument om machtsrelaties te legitimeren.

Deze these wordt gestaafd in een knappe compositie, waarbij de presentatie van verschillende, regelmatig terugkerende spectatoriale karaktertypes wordt onderzocht op gender-aspecten en op relaties met historische ontwikkelingen. Een bonte stoet van door passies beheersten passeert de revue, mannen zowel als vrouwen. Op het eerste gezicht lijkt voor de spectators emotionele onevenwichtigheid evenzeer een mannelijk als een vrouwelijk gebrek te zijn geweest. Maar in subtiele analyses van de manieren waarop de 'hartstochten' en hun dragers worden voorgesteld en van de bewoordingen waarin dat geschiedt, maakt Sturkenboom duidelijk dat van evenredigheid geen sprake is. De mannen die zich door hartstocht laten beheersen krijgen karakterisering mee die, om zo te zeggen, aan het 'vrouwelijke' register zijn ontleend: zij heten verwekelijk, onrijp, kinderlijk en dergelijke meer. Hun mannelijkheid staat daarmee ter discussie. Hetzelfde procédé valt waar te nemen waar de spectatoren de excessen schilderen waartoe de 'weelde' zou hebben geleid.

Een verdere inbedding krijgt de spectatoriale emotionele cultuur in het rijke hoofdstuk vijf, waar zij wordt gerelateerd aan heersende medische en filosofische opvattingen en theorieën over de verhouding van lichaam en geest. Hoofdstuk zes tenslotte belicht hoe vanaf het midden van de eeuw zich nieuwe opvattingen aangaande het gevoel manifesteren. Met name sociale hartstochten als liefde, vriendschap, sympathie en medelijden worden hoog gewaardeerd als menselijke faculteiten. Maar karakteristiek genoeg worden deze emotionele domeinen dan meteen voor de man geclaimd: de vrouwelijke tranen ontspringen aan de oppervlakte, die van de gevoelvolle man wellen op uit de diepte. Mede ten gevolge van de cultus van het sentimentele zette deze stereotypering niet door. In plaats daarvan vond een polarisatie plaats waarbij radicaler dan voorheen de man werd toegerust met een aangeboren karaktersterkte en redelijkheid en de vrouw met een uit haar constitutie voortspruitende tederheid en vatbaarheid.

Sturkenboom heeft een knap boek geschreven. Haar analyse van het materiaal is uiterst zorgvuldig en subtiel, haar betoog genuanceerd en overtuigend. De manier waarop zij het vaak verholde seksespecifieke karakter van de benoeming en waardering van de emoties weet bloot te leggen, kan niet anders dan bewondering wekken. *Spectators van hartstocht* is niet een boek dat een witte plek op de kaart heeft ingevuld. Het doet iets veel gedurfders: het geeft een nieuwe interpretatie van het al lang bekende. Bovendien heeft Sturkenboom zich niet beperkt tot het spectatoriale *discours* als zodanig. Door dat te situeren in de context van de achttiende-eeuwse sociale, culturele en wetenschappelijke ontwikkelingen heeft zij haar studie een cultuurhistorisch belang gegeven dat de grenzen van het specifieke genre ver te buiten gaat.

Een stoutmoedige onderneming vraagt ook om discussie, en dan uiteraard niet op details. Het overtuigendst vind ik Sturkenbooms demonstratie van de gender-specificiteit van de emotie-

cultuur. Daarbuiten gaat zij wel eens wat kort door de bocht. Zo wordt zonder veel omslag het gegeven gepasseerd dat het spectatoriale karakterbeeld een voorgeschiedenis heeft die terugreikt tot diep in de Oudheid. Het betreft een literair genre dat door de eeuwen heen een hoge graad van stereotypie te zien geeft. Dat betekent dat de spectatoriale psychologie en cultuurkritiek niet onvoorwaardelijk mogen worden gekoppeld aan een specifieke situatie, bijvoorbeeld aan de economische achteruitgang van de Republiek in de achttiende eeuw. Natuurlijk weerspiegelen de spectators tot op zekere hoogte typisch achttiende-eeuwse en typisch Nederlandse ideeën, visies, problemen en obsessies maar tegelijkertijd zijn die in een vorm gegoten die internationaal was en eeuwen oud. Op pagina 342 werpt Sturkenboom de literatuurhistorici voor de voeten dat zij zich in hun onderzoek van sentimentele fictie onvoldoende rekenschap hebben gegeven van het aspect van de machtsverhoudingen tussen de seksen. Ik zal dat niet bestrijden maar wil er wel op wijzen dat in de literatuur de personages van beide seksen dan ook heel wat minder stereotiep zijn dan de stabiel-gevoelige man en de labiel-gevoelige vrouw in de spectators.

Nog op een ander punt springt Sturkenboom wat vlot naar conclusies. Met haar studie wil zij niet alleen laten zien hoe de spectatoriale emotionele cultuur bepaald wordt door opvattingen over de geaardheid van mannen en vrouwen, maar ook hoe het bewustzijn van een opkomende burgerklasse zich erin weerspiegelt. De negatief gewaardeerde emoties, zo betoogt zij, worden niet alleen in de sfeer van de andere sekse geplaatst maar ook in die van de andere maatschappelijke lagen: de aristocratie en (in mindere mate) het volk. Haar bewijsvoering op dit punt mist de zorgvuldigheid die haar verder kenmerkt. Zo wordt die veronderstelde burgerklasse op verschillende plaatsen in het boek niet steeds in dezelfde termen gekarakteriseerd. En genegeerd wordt het feit dat enkele belangrijke spectatorschrijvers (Van Alphen, Feith, De Perponcher) toch moeilijk tot de middenklasse kunnen worden gerekend en dat tot het weinige dat we van het koperspubliek weten behoort dat de aristocratie zich niet onbetuigd liet. Het stelt een beetje teleur dat dit verder zo creatieve boek op dit punt een zo platgetreden pad volgt: al sinds de geboorte van de literatuurgeschiedschrijving zijn de spectators als een typisch burgerlijk genre beschouwd. (Ze hebben dit gemeen met onder meer de prozavolksboeken van de vijftiende en de realistische roman van de negentiende eeuw. Het opkomen van de burgerij lijkt aan geen tijd gebonden te zijn.) Ik denk dat Sturkenboom zichzelf meer kansen had verschaft als zij de in recente begripshistorische en lezershistorische studies ontwikkelde gedachte had overgenomen dat het achttiende-eeuwse burgerideaal inclusief was, dat wil zeggen nog niet gebonden aan een specifieke maatschappelijke laag. In deze optiek kon iedereen een burger zijn, dat wil zeggen een verantwoordelijk en fatsoenlijk lid van de samenleving, in welke stand of staat hij ook was geplaatst. Het aantrekkelijke van dit burgerconcept was dat het de bestaande verhoudingen volstrekt niet aantastte. In feite werd de maatschappelijke orde erdoor bevestigd. De edelman kon een goed burger zijn als hij zich niet te opzichtig onderscheidde van de rest van de samenleving, de 'burgerman' wanneer hij zich niet naar boven trachtte te werken noch zich naar beneden liet afzakken, de 'gemene man' indien hij zich beschaafd, leergierig en bescheiden gedroeg en — zo kunnen we hier na lezing van Sturkenbooms rijke boek aan toevoegen — ook de vrouw kon een goed burger zijn als zij maar begreep waar haar plaats was: in de huiselijke beslotenheid.

NIEUWSTE GESCHIEDENIS

J. M. Roebroek, M. Hertogh, *'De beschavende invloed des tijds'. Twee eeuwen sociale politiek, verzorgingsstaat en sociale zekerheid in Nederland* ('s-Gravenhage: VUGA uitgeverij, 1998, xix + 535 blz., f89,-, ISBN 90 5749 218 0).

Deze in opdracht van de Commissie onderzoek sociale zekerheid verrichte studie naar ontstaan en ontwikkeling van de 'sociale politiek' in Nederland, moet een waar monnikenwerk zijn geweest. Het onderzoek moge zich vrijwel beperken tot de Nederlandse situatie, zowel de gekozen periodisering als de verhandeling over maatschappelijke achtergronden, politieke verhoudingen en (pogingen tot) wetgeving, impliceert een zodanige omvang en gedetailleerdheid van het onderzoeksobject dat zonder bedenken van een standaardwerk gesproken mag worden. Bovendien is de studie voorzien van een uitstekend personen- en zakenregister, een indrukwekkende bibliografie en een veelheid van toelichtende statistieken, tabellen en overzichten.

De inleidende verantwoording van de studie maakt op overtuigende wijze duidelijk dat een weergave van de meer recente ontwikkelingen van de sociale politiek in Nederland, het niet kan stellen zonder een 'historiserende' analyse, die als vertrekpunt het opkomen van de openbare armenzorg in de late Middeleeuwen kent. De auteurs merken hierover op dat een beperking van het onderzoek tot de recente geschiedenis een 'moderniseringsdenken' inhoudt, dat geen recht doet aan het belang op zich van historische vormen van sociale politiek en evenmin aan 'het belang van die eerste aanzetten voor de langetermijnontwikkeling van de verzorgingsstaat' (8). Tegelijkertijd definieert de studie haar onderzoeksobject buitengewoon breed, door 'sociale politiek', 'verzorgingsstaat' en 'sociale zekerheid' als samenhangende onderdelen op te vatten van een omvattend kader, waarin het garanderen van bestaanszekerheid, het reguleren van de arbeidsmarkt en het vormgeven aan levensvoorwaarden en leefomstandigheden van burgers de centrale kenmerken uitmaken. Deze drie 'zelfstandige componenten van collectieve maatschappelijke reproductie' raken geleidelijk aan bovendien verweven met onderwijs, gezondheidszorg, volkshuisvesting, emancipatiebeleid en andere voorzieningen, die al evenzeer deel gaan uitmaken van wat bekend zal worden als 'verzorgingsmaatschappij' of 'verzorgingsstaat' (10-12,18). In de concrete historische analyse met haar langetermijnperspectief komt fraai naar voren, hoe de drie constituerende elementen van de sociale politiek als afzonderlijke factoren danwei in hun onderlinge verwevenheid een sterk wisselende invloed uitoefenen. Afhankelijk van socio-economische en politiek-culturele voorwaarden wordt de nadruk op arbeidsmarktregulering afgewisseld door een beklemtoning van de garantie op, althans minimale, bestaansvoorwaarden. Vanzelfsprekend maakt ook de toenemende verstatelijking der sociale politiek, de verschuiving van het lokale naar het staatsniveau inclusief de ermee gegeven botsingen, een belangrijk onderdeel uit van de historische exercitie.

Gewapend met bovenvermeld analytisch instrumentarium en steunend op een indrukwekkende kennis van de relevante literatuur volgen de auteurs de lange route vanaf de elfde-eeuwse kerkelijke liefdadigheid, via de stedelijke armenzorg van de zestiende eeuw en de opkomst van meer moderne zorgstructuren in de achttiende en negentiende eeuw tot aan de volledige uitbouw van de verzorgingsmaatschappij in de periode van na de Tweede Wereldoorlog. Verhelderend daarbij is de beschouwing over de grenzen der sociale politiek, wanneer vanaf het midden van de jaren zeventig van de twintigste eeuw de verdere ontwikkeling van de verzorgingsmaatschappij lijkt te stagneren. Van een fundamentele verandering van de verzorgingsmaatschappij als arrangeur van 'inkomensherverdeling' moge geen sprake zijn, er tekent zich wel degelijk een verschuiving der krachtsverhoudingen af in 'het voordeel van een